

Oğuz Boy Adlarının Etimolojisi

Ahmet B. Ercilasun

Özet: Yazıda 24 Oğuz boyunun adlarının etimolojisi üzerine bir deneme yapılacaktır. Boy adlarının önce, dört kaynaktaki yazılış biçimi verilecek; sonra üç kaynaktaki anlamları aktarılacak; bilahare önceki görüşler belirtilecek ve nihayet kendi görüşüm delilleriyle ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Oğuz, boy adı, anlam, etimoloji.

The Etymology of Oghuz Tribe Names

In this article, an etymologic essay is made on the names of 24 Oghuz tribes. First, transcriptions of the tribe names in four sources will be mentioned; then their meanings in three sources will be stated and then former views will be denoted. Finally, my own view will be pointed out with their evidences.

Key Words: Oghuz, name of tribe, meaning, etymology.

Bu yazıda Oğuz boy adlarının etimolojisi üzerinde duracağım. Oğuzlar ve onların boyları üzerine yapılacak inceleme ve araştırmalar; Türkmenistan, Azerbaycan, Irak, Anadolu ve Balkan Türkleriyle doğrudan ilgilidir. Bu yazıda 24 Oğuz boyunun adı üzerinde ayrı ayrı durulacaktır.

Oğuz boy adlarının okunuşları için dört, anlamları için üç kaynağı esas aldım. İlk kaynak Kâşgarlı Mahmud'un 1074'te yazımını tamamladığı DLT'dir. Kâşgarlı, Oğuz maddesinde 22 boyun adlarını ve damgalarını vermiş; anlamlarını belirtmemiştir. Kâşgarlı için Besim Atalay (Ankara 1998) neşrini kullandım; boylar birinci cildin 55-58. sayfalarında yer almaktadır.

İkinci kaynak 14. yüzyılın başlarında yazımı tamamlanan Reşideddin'in Câmiü't-Tevârih'idir. Reşideddin, 24 boyun adını, damgasını, ongununu (boy için kutsal olan hayvan), ülüşünü (ziyafetlerde boyun payına düşen et'in, hayvanın hangi parçası olduğu) ve Farsça anlamını vermiştir. Reşideddin için Zeki Velidi Togan'ın "Oğuz Destanı – Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili" (İstanbul 1982) eserini kullandım. Togan yayınında İstanbul'daki en sağlam yazmalar ve çağdaş neşirler dikkate alınmıştır. Boylarla ilgili bilgiler Togan neşrinin 50-52. sayfalarında yer almaktadır.

---

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Teknikokullar/ANKARA

Üçüncü kaynak Yazıcıoğlu'nun 15. yüzyıla ait Târîh-i Âl-i Selçuk'udur. Büyük ölçüde Reşideddin'e dayanan Yazıcıoğlu da boyların adlarını, damgalarını, kuşlarını (ongunlarını), süniklerini (ülüşlerini) ve Türkçe anlamlarını verir. Yazıcıoğlu için Faruk Sümer'in Oğuzlar (İstanbul 1992) kitabını kullandım. Sümer, Yazıcıoğlu'nun Topkapı Sarayı, Revan Köşkü Kütüphanesi 1390 numaradaki yazmasını kullanmıştır. Boylar, Sümer'in eserinin 171. sayfasındadır.

Dördüncü kaynak, 1660'ta Ebülğazi Bahadır Han tarafından yazılan Şecere-i Terâkime'dir. Ebülğazi de boyların adlarını, damgalarını, kuşlarını (ongunlarını) ve adların Türkçe anlamlarını vermektedir. Ebülğazi için Zuhâl Kargı Ölmez'in Şecere-i Terâkime (Ankara 1996) neşrini kullandım. Boylar, bu neşrin, 153 ve 159 -161. sayfalarında bulunmaktadır.

Kâşgarlı dışındaki müellifler boy sırasını Bozok, Üçok ve Kün Han, Ay Han, Yıldız Han, Kök Han, Tag Han, Teñiz Han sırasına göre vermişlerdir. Biz de aynı sırayı takip ettik. Boyların damgaları, ongunları (kuşları) ve üleşleri (sünükleri) konumuz dışında olduğu için onlar üzerinde durmadık. Sadece boyun adı (kaynağa göre söylenişi) ve kaynakta verilen anlam üzerinde durduk.

Etimolojisi yapılacak kelimenin anlamının bilinmesi şarttır. Anlamı bilinmeyen kelimelerin etimolojisi yapılamaz. Bu bakımdan eski çağlara ait yer ve kişi adları üzerinde yapılan etimolojiler daima meşkûttur. Ancak eski bir kaynakta, özel ismin anlamı belirtiliyorsa etimoloji yapılabilir. Anlam belirtilmediği hâlde özel adlar bazen ait oldukları yer veya kişinin özellikleriyle ilgili olabilir. Bu gibi ipuçlarına dayanılarak da muhtemel etimolojiler yapılabilir. Çok eski özel adlar için kaynaklarda verilen anlamlar, halk etimolojisine dayanan yakıştırmalar da olabilir. Bu takdirde yapılacak etimoloji yine şüphelidir. Oğuz boyları için Reşideddin, Yazıcıoğlu ve Ebülğazi Bahadır Han tarafından verilen anlamların tamamı veya bir kısmı da halk etimolojisine dayanıyor olabilir. Ancak elde başka veri yoksa araştırmacının dayanacağı başka bir şey de yok demektir. Mecburen verilen anlamlardan hareketle bazı denemeler yapacaktır. Nitekim bugüne kadar yapılan da budur. Ancak bizim verilerimiz açısından unutulmaması gereken iki nokta vardır. Biri 14, diğerleri 15 ve 17. yüzyıllara ait olan ve farklı coğrafyalarda yazılmış üç kaynakta verilen anlamlar büyük bir çoğunlukla birbirini tutmaktadır. İkinci olarak Beğdili, Kara Evli, Ala Yundlu boy adlarının anlamları ve etimolojileri çok açıktır. Bu hususlar, diğerleri için verilen anlamların da "doğru" olabileceğini düşündürmektedir. Bu mülâhazalardan sonra boyların adlarına geçebiliriz. Boyların etimolojisi hakkında Zeki Velidi Togan ve özellikle Bahaeddin Ögel, kendilerinden önceki düşünceleri de aktararak önemli görüşler ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla onların nakil ve fikirlerinden ben de geniş ölçüde yararlanarak sonunda kendi görüşümü açıkladım.

Kayı

Boyun adı Kâşgarlı'da *Kayıg*, diğerlerinde *Kayı* biçimindedir. Üç kaynakta da anlam “muhkem” yani “sağlam” olarak verilmiştir.

Zeki Velidi Togan, kelimenin *Qay*, *Qıyat* vb. şekilleri de olduğunu belirterek (Togan 1982: 96) *Kayı* ile Moğol boyu *Kay*, *Kıyan~Kıyat* arasında ilişki kurar. Bahaeddin Ögel de Reşideddin'in *Kıyan* hakkındaki açıklamasını naklederek aynı ilgiyi kurar. Reşideddin, Cengiz'in kabilesi *Kıyan* hakkında şöyle diyor: “Moğol dilinde ‘Kıyan’, dağın tepesinden akan kuvvetli sele denir. Sert, çabuk, kuvvetli anlamına da gelir. ‘Kıyan-Bahadır’ çok yiğit ve cesur bir kişi idi. Bu ad, yiğitliğinden dolayı ona verilmiştir. ‘Kıyat’ sözü, ‘Kıyan’ın çoğuludur.” (Ögel 1971: 329). Ögel, bu açıklamayla Reşideddin'in *Kıyan* kabile adını Türkçe “kaymak” fiilinden getirdiğini ileri sürüyor. Ögel'in kendisine göre de *Kayı* adının *kay-*’dan gelmiş olması “birinci ve en önemli ihtimal”dir (Ögel 1971: 329-330). Ben DLT’deki *kay-* “meyletmek, kaymak” ve *kayıg yer* “yoldan sapa olan yer” kelimelerinin *Kayıg* ile ilgili olduğunu düşünmüyorum. “Kaymak, yoldan şaşmak” ile “muhkem”in anlamca ilgisi yoktur. Tabii ki *Kayıg~Kayı* adının *katıg~katı* ile de hiçbir ilgisi yoktur; çünkü *katıg*, Türkçede hiçbir zaman *kayıg~kayı* biçimine dönmemiştir.

Bence *Kayıg* boy adı, DLT’deki *kadır* “güç, sarp, zor”, *kadı-* “inat etmek, dik başlı olmak, kimseye boyun eğmemek”, *kadırgan er* “kimseye boyun eğmeyen adam. Başı sert hayvanlara da böyle denir.” kelimeleriyle ilgilidir. DLT’ye göre *kadır neñ* “güç olan nesne”, *kadır yer* “sarp yer”, *kadır kış* “kara kış”, *kadır xan* “hakanların sert ve çetin olanı” demektir. *Kadır* ve *kadı-* kelimeleri, bir *kad-* fiili tasavvur etmemizi mümkün kılar. “Sert, katı, sağlam olmak, katılaşmak” anlamında *kad-* fiilinden *g* ile yapılan *kadıg* ismi de şüphesiz, “sert, sağlam, katı, zor” anlamlarına gelir. DLT’deki *kad-* “tipiden ölmek” fiili tasarladığımız fiil olabilir. O takdirde fiilin “katılaşmak, sertleşmek” anlamı Kâşgarlı’ya kadar ulaşmamış demektir. “Kayış” anlamındaki *kadış* kelimesinin de aynı fiilden gelmiş olması mümkündür. Bilindiği üzere Eski Türkçedeki *-d-*, *-d* sesi Oğuzlarda *y* olmuştur. Kâşgarlı Mahmud da Oğuzlara mahsus olduğunu bildirdiği birçok kelimeyi *y* ile kaydetmiştir. Dolayısıyla bir Oğuz boyu olan *Kadıg*’ın Kaşgarlı tarafından *Kayıg* olarak kaydedilmesi tabiidir.

Bayat

Kelime dört kaynaktan da *Bayat* biçiminde kaydedilmiştir. Reşideddin ve Yazıcıoğlu’nda anlam “devletli ve nimetli”, Ebülğazi’de sadece “devletli” olarak verilmiştir.

Togan kelimeyi *bay*’ın çokluk biçimi olarak düşünmüştür (Togan 1982: 97). Moğollarda da *Bayıt* ve *Baya’ut* kabile adları vardır. Kıpçak boylarından birinin adı da *Bayawut*’tur (Ögel 1971: 331-332).

Bence de Togan'ın düşüncesi doğrudur; *Bayat*, “zengin” anlamındaki *bay*'dan gelmektedir; çünkü *bay*'ın anlamı ile *Bayat* için verilen “devletli ve nimetli” anlamları uyuşmaktadır. *Tarkat*, *oglut* gibi kelimelerde görüldüğü gibi Eski Türkçede +*At*~+*It* çokluk eki vardır. *Oglut*, *ogul*'dan geldiği gibi *Bayat* da *bay*'dan gelmektedir. *Tarkat* ve *oglut* kelimelerinin teklik biçimi *tarkan* ve *oglan* olduğu gibi *bayat*'ın da teklik biçimi *bayan*'dır ve bu kelime de Avar hanının adı *Bayan*'da bulunmaktadır.

Alka Evli

Boyun adı Kâşgarlı'da *Alka Bölük*, Reşideddin'de *Alkavlı Avul* (~*Alkavlı*), Yazıcıoğlu'nda *Alka Evli*, Ebülğazi'de *Alka İvli* biçimindedir. Anlamı, Reşideddin “vardığı her yerde başarı ve refaha mazhar olan”; Yazıcıoğlu “her yere yürürler, muvafakat ederler”; Ebülğazi “muvafık” olarak vermiştir.

Adın ikinci kelimesi “*bölük*, *avul*, *evli*” açıktır; *avul* Türkiye Türkçesinde “ağıl”, bazı Türk lehçelerinde “köy” demektir.

Bahaeddin Ögel, bu boyun hemen arkasından gelen *Kara Bölük* ~ *Kara Evli*'ye bakarak bunun da *Ala Evli* olması gerektiğini düşünmekte; fakat *k* sesini açıklayamamaktadır (Ögel 1971: 333-334). *k*, inorganik bir türeme olabilir; dolayısıyla *Ala Evli* x *Kara Evli* açıklaması doğru kabul edilebilir. Nitekim ben de bir Türgiş oymağının Çincedeki biçimi *A-li-şe* ile *Ala Ebçi* ~ *Alka Evli*'yi birleştirmiştim (Ercilasun 2006: 91).

Ancak sorun, sadece *k* sesinde değildir. Kaynakların verdiği anlam da “ala, alaca” ile ilgili değildir. Bence ikinci bir ihtimal, kelimenin “ön, ileri” anlamına gelen *al* isim köküyle ilgili olmasıdır. +*ka*'yı kalıplaşmış bir yönelme hâli eki olarak düşünebilir ve *alka* sözüne “ileriye doğru” anlamını verebiliriz. Bu takdirde *Kara Evli*'nin de aslında *Arka Evli* olduğu düşünülebilir.

Üçüncü bir ihtimal *alka*'nın, *alkag* kelimesinin Oğuzca biçimi olmasıdır. Kaşgarlı Mahmud, *Kayıg* kelimesindeki *g*'yi düşürüp kelimenin Oğuzca biçimi olan *Kayı* biçimini vermemiş olsa da bu, her yerde aynı davranacağı anlamına gelmez. Oğuzlara ait kelimelerde birçok defa Oğuzca biçimi vermektedir. Burada da *alkag* yerine Oğuzca biçim olan *alka*'yı vermiş olabilir. *Öl-* fiilinden *g* ile türemiş olan *ölüg* nasıl “ölü, ölmüş olan” anlamına geliyorsa “övmek” anlamındaki *alka-* fiilinden *g* ile türemiş *alkag* da “övlümüş olan” anlamına gelir. “Övlümüş” anlamı da Reşideddin'de verilen “vardığı her yerde başarı ve refaha mazhar olan” anlamına uyar. Ayrıca “övlümüş” anlamı da “Kara Evli” ile bir zıtlık oluşturur. Bilindiği gibi Dede Korkut'ta oğlu kızı olmayanları “*Allah Ta'âlâ kargayıptur.*”; bunun için de onlar “kara otağa” kondurulur (Ergin 1994: 78); yani kargananlar “kara evli” olur. *Karga-* fiilinin zıt anlamlısı ise *alka-* fiilidir; dolayısıyla *alkag*, yani övlümüş olanlar da “ak evli” olurlar.

Kara Evli

Boyun adı, Kâşgarlı Mahmud'da *Kara Bölük*, Reşideddin'de *Kara Avul*, Yazıcıoğlu'nda *Kara Evlü*, Ebülğazi'de *Kara İvli* olarak verilmiştir. Reşideddin'in "kara yolda ve iyi giderdi" anlamını verdiği isme, Yazıcıoğlu "evleri kara", Ebülğazi "her kayda olursa xargâh (büyük çadır, otağ) birlen olurguçı" anlamını vermiştir. Faruk Sümer, Reşideddin'deki anlamı "kara otağlı" olarak belirtmiştir.

Bu boyun adında bir tereddüt yoktur; anlamı ve etimolojisi açıktır.

Yazır

Kelime Kâşgarlı'da *Yazgır*, diğerlerinde *Yazır* olarak verilmiştir. Reşideddin'de anlam "çok ülkelerden insanlar senin tarafını tutar" şeklindedir. Yazıcıoğlu'nda "çok vilâyet anuñ ola" şeklinde, Ebülğazi'de "iller akası (ağası)" olarak verilmiştir.

Togan; Sultan Veled'in bir şiirinde "yazar" kelimesinin hem kabile ismi olarak, hem "kâtip" anlamında geçtiğinden hareketle *yazır*'ın "kâtip" anlamına gelebileceğini düşünüyor. Togan'a göre Yazır boy beylerinin Oğuz hanlarının veziri olması da onların "okur-yazar" olduğuna delâlet etmektedir. Togan ayrıca kelimeyi "yazığ+er" şeklinde açıklamakta ve "As"ın başka bir şekli olan *Yazığ*'dan hareketle *Yazır* boyu ile *As* kabilesi arasında ilgi olabileceğini düşünmektedir (Togan 1982: 101). Ben *Yazır* ile On Okların *A-si-kie* boyu arasında ilgi kurmuştum (Ercilasun 1996: 91).

Paul Pelliot'ya göre *Yazır*, "yaymak" anlamındaki *yaz-* fiilinin aorist biçimidir (Ögel 1971: 334). Ögel, Pelliot'yu *Yazır*'ın Kâşgarlı'daki aslî biçimi olan *Yazgır* şeklini ihmal etmesi dolayısıyla eleştiriyor. Bu, bence de doğrudur; Kâşgarlı'daki en eski biçim esas alınmalıdır ve orada da geniş zaman eki yoktur. Esasen *yaz-* fiilinin geniş zamanı *yazır* değil, bazı araştırmacıların da belirttiği gibi *yazar*'dır. Ögel ise Kâşgarlı'da "yaymak" anlamında *yaz-* fiili bulunmadığı gerekçesiyle kelimeyi *yasa-*'dan *yasa-gır* şeklinde tasavvur etmeye meyyal görünüyor (Ögel 1971: 36). Oysa Kâşgarlı'da "yaymak" anlamında *yaz-* biçimi yoktur ama onun türevleri olan *yazıl-* "açılmak, yayılmak", *yazın-* "çözülmek, çözülmek", *yazı* "kır, ova, boş ve açık yer", *yazak* "otlak" kelimeleri vardır. Kâşgarlı'daki *yas-* "dağıtıp yaymak, çözmek" fiilinin de *yaz-*'dan değiştiği açıktır. Bilindiği gibi *yaz-* TT'de de "yaymak" anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla Pelliot'nun "yaymak" anlamındaki *yaz-* fiilini kök olarak düşünmesi doğrudur. Ancak buradaki ekin, Çağataycada ve birçok Türk lehçesinde mübalâğa için kullanılan fiilden isim yapma eki *-GXr* olduğu bence kesindir. Türkmence'deki *bilğir* "bilgiç, akıllı", *duygur* "çabuk sezen", *sızgır* "hassas, duyarlı", *yüzgür* "iyi yüzen" (Kara 2000: 34); Özbekçedeki *bolmağur* "yaramaz", *ötkir* "keskin", *tapkır* "keskin zekâlı" (Coşkun 2000: 54); Yeni Uygurcadaki *ötkür* "keskin",

tapkur “zihni çevik, hazırcevap”, *çapkur* “hızlı koşan” (Necip 1995) örnekleri bu ekle yapılmıştır. “Keskin” anlamındaki *ötkür~ötkir~ütikir* kelimesi Kırgızca, Kazakça, ve Başkurtçada da vardır; Türkmencede ise aynı anlamda *kesğir* kelimesi bulunmaktadır (Ercilasun vd. 1991).

Sonuç olarak *Yazgır*; “yaymak” anlamındaki *yaz-* fiilinden *-gır* ekiyle yapılmıştır ve “çok yayan, çok yaygın” anlamına gelmektedir. Bu anlam, kaynakların verdiği “iller ağası (büyüğü), çok vilâyete sahip” anlamlarına uyar. Kaynakların verdiği anlamı rahatlıkla “hâkimiyeti çok vilâyete yayılmış” şeklinde tefsir edebiliriz.

Döger

Boyun adı, Kâşgarlı’da *Töger*; diğerlerinde *Döger* biçimindedir; ancak kelimeyi *ü* ile *Tüger~Düger* biçiminde ve *k* ile *Töker~Döker* biçiminde okumak da mümkündür. Nitekim Besim Atalay da kelimeyi *Tüger* okumuştur. Togan, incelediği Reşideddin nüshalarında anlamın yerinin boş bırakıldığını belirtiyor. Sümer ise Reşideddin’deki anlamı “toplanmak için” şeklinde vermiştir. Reşideddin’in Berezin neşrinde “be-cihet kerdâmedend” (bir yön üzerinde dönüp ve toplanan) anlamı vardır (Ögel 1971: 336). Yazıcıoğlu’nda anlam “derilmegiçün bir yire geleler” şeklinde, Ebülgazi’de “tögerek-törek” şeklinde verilmiştir; *tögerek* “yuvarlak” demektir.

Zeki Velidi Togan *Döger* boy adını Tohar kavminin adıyla ilgili bulmuş ve kelimeyi *Doh+er*’den getirmiştir. Ona göre Dede Korkut’taki Duha kişi adı da *Duha+er* olmalıdır (Togan 1982: 97).

Bahaeddin Ögel kaynakların verdiği “derilmek, toplanmak, yuvarlak” anlamlarının hepsinde “yuvarlak, değirmi” kavramının bulunduğunu düşünmüş ve kelimeyi, Kâşgarlı’da geçen “dügümlemek, bağlamak” anlamındaki *tüg-* fiiline bağlamak istemiştir (Ögel 1971: 336).

Bence de kaynakların verdiği anlamlar “yuvarlak” kavramı etrafında düşünülebilir; ancak *tüg-* fiili için verilen “dügümlemek, bağlamak” anlamını “yuvarlak” kavramı içinde düşünmek doğru olmaz. Çağdaş Türk lehçelerinde *Tüger~Töger* boy adı ile ilgili olabilecek, “yuvarlak” anlamına gelen kelimeler vardır. Yeni Uygurcada *tügür* “yuvarlak”, *tügürek* “daire, çevre” (Necip 1995); Kırgızcada *teğerek* “daire”, *tögörök* “yer küresi” (Yudahin 1998); Tatarcada *tüğerek* “yuvarlak, daire”, Başkurtçada *tüğerek* “yuvarlak, daire”, Türkmencede *töverek*, *teğelek* “daire” (Ercilasun vd. 1991) kelimeleri bulunmaktadır. Türkiye Türkçesindeki *teker*, *tekerlek* kelimelerini de bunlara katabiliriz. Tatarcada ve Başkurtçada kelimenin *ü* ile olmasına bakarak Çağatayca ve Eski Türkçedeki biçimleri *töger*, *tögerek* olarak düşünebiliriz. Türkiye Türkçesi (*teker*), Türkmence (*teğelek*) ve Kırgızcadaki (*teğerek*) biçimler ise düzleşmiş yan biçimler olmalıdır. Kelimenin *+ek* küçültme ekini almamış biçimi Yeni Uygurcada *tügür*,

Türkiye Türkçesinde *teker* biçiminde mevcut olduğuna göre Oğuz boyunun adını “yuvarlak” anlamında *töger* olarak düşünmek rahatlıkla mümkündür. Kelimenin kökünü bulmamıza yarayacak türevler ise Yeni Uygurcada vardır. Bu lehçede *dügle-* “yuvarlanmak”, *düglet-* “yuvarlatmak”, *düglek* “yuvarlak” demektir (Necip 1995). *+le* isimden fiil yapan bir ek olduğuna göre “yuvarlak” anlamında bir **düg-*, Eski Türkçede **tög* isim kökü tasarlayabiliriz. Farazi **tög* ismini, bilinen *tön-* “dönmek” fiiliyle birlikte ele alır ve ikisinin de malum eklerle aynı kökten türediğini düşünürsek farazi **tö-* fiiline ulaşırız.

Sonuç olarak “dönmek, yuvarlak olmak” anlamı verilebilecek **tö-* fiil kökünden *-g* ekiyle **tög* ismi yapılmış; oradan da *+e-* ile fiil ve geniş zaman sıfat fiil eki *-r* ile *töger* kelimesi türetilmiştir.

Dodurga

Kelime, Kâşgarlı’da *Toturka*, Reşideddin’de *Durdurga*, Yazıcıoğlu’nda ve Ebülğazi’de *Dodurga* biçimindedir. Kelime *u* ile *Toturka~Dudurga* biçiminde de okunabilir. Manası Reşideddin’de “ülkeyi alan ve düzene sokan”, Yazıcıoğlu’nda “mülk tutmak ve yaşamak”, Ebülğazi’de “yurt almak ve anı saklamak bilgici” olarak verilmiştir.

Zeki Velidi Togan Kıtayların Liao tarihindeki *Tu-tuku* kabilesiyle *Dodurga*’nın aynı olduğunu düşünür (Togan 1982: 97).

Bahaeddin Ögel *Dodurga*’nın başlangıçta *Tuturga* biçiminde olduğunu düşünür ve Kâşgarlı’daki *tuturgu neḡ* “tutulması ve buyurulması gerekli olan şey” örneği ve anlamından hareketle kelimeyi *tut-* fiiline bağlar.

Bence de *Dodurga*, *tut-* fiilinin ettirgen çatısı olan **tutur-* türevinden *-ga* eki ile türemiştir. *Tutur-* fiili Kâşgarlı’da olmasa da *tuturgu* türevi, *tutur-* fiilinin varlığını göstermeye yeterlidir. Benim Ögel’e eklemek istediğim husus *tut-* fiilinin Köktürk bengu taşlarındaki kullanımı ve anlamıdır. Anıtlarda *il tut-* “devlet, ülkeyi muhafaza etmek” demektir ki bu anlam, Yazıcıoğlu ve Ebülğazi’de verilen anlam ile tam tamına uyumaktadır. Buna göre Ögel’in, kelimenin başlangıçtaki biçimini “*Toturka*” olarak tasarlaması da isabetlidir.

Yaparlı

Kelime Reşideddin ve Yazıcıoğlu’nda *Yaparlı*, Ebülğazi’de *Yasır~Yapır* biçimindedir. Bu boyun adı Kâşgarlı’da yoktur. Bilindiği gibi Kâşgarlı Oğuzları aslında 22 boy olarak kabul eder ve iki Halaç boyunun Oğuzlara sonradan katıldığını anlatır; fakat bu iki boyun adını da vermez. Ayrıca Kâşgarlı’daki *Çaruklug* da diğer kaynaklarda yoktur. Bu durumda Kâşgarlı’da bulunmayan *Yaparlı*, *Kızık* ve *Karkın* boylarından ikisini, aslında Halaç olup sonradan Oğuzlara katılan iki boy, birini de *Çaruglug*’un yerine ikame edilen boy kabul etmek gerekir. Faruk Sümer, her ikisi de Yıldız Han’ın oğulları olan *Kızık* ve *Karkın*’ı, Oğuzlara katılan iki Halaç boyu olarak tahmin eder. *+lug* ve *+lı*’nın aynı ek olduğuna

dayanarak da Kâşgarlıdaki Çaruklug boyunun diğerlerinde Yaparlı olduğunu düşünür (Sümer 1992: 164). Sümer'in düşüncesine ben de katılıyorum.

Boyun anlamı sadece Ebülğazi'de verilmiştir. Ebülğazi kelimeyi *Yapır~Yasır* olarak kaydetmiş; anlamını da “aldığa (önüne) her nemesse uçrasa (ne rastlasa) anı yıkar.” olarak vermiştir.

Sadece Kâşgarlı'da geçen *Çaruklug*'un anlamı açıktır; “çarıklı” demektir. Kâşgarlı'da *çaruk* “çarık”, *çarukla*- “Türk çarığı giymek; Çaruk boyuna nisbet etmek” demektir.

Bütün Oğuz boyları Anadolu'da yer adı olarak kullanıldığı hâlde *Yaparlı* adına rastlanmamasını F. Sümer “boyun adını değiştirmiş olması” ile açıklıyor. Buna karşılık *Çarıklı* adlı köyler ve bir oba vardır (Sümer 1992: 201). Buna bakarak boyun adını *Yaparlı* yerine Kâşgarlı'daki biçimiyle *Çaruklug* olarak kabul etmek daha doğru olmalıdır.

Zeki Velidi Togan Liao tarihinde Kay (Hsi) kabilesinin altı kolundan birinin adı olarak geçen *Ya-oli*, *Jen-mo*, *Yen-moli*, *Yang-mo* kelimelerinden *Yao-li*'yi *Yapırlı*, diğerlerini de *Yağma* kelimesiyle ilgili bularak iki kabilenin aynı olduğunu düşünür ve *Yao-li*'den dolayı *Yapırlı* yerine *Yayırlı* okunuşunun doğru olacağını ileri sürer. Togan, Târîh-i Oğuzân'ın Hâfız Ebrû nüshasında ismin sonradan *Çayurlı* veya *Çapurlı* şekline sokulduğunu da söyler (Togan 1982: 97).

Yaparlı kelimesinin etimolojisi için F. Sümer *Yapır+lı* yani “miskli” ihtimalinden bahsediyor (Sümer 1992: 200). B. Ögel ise kelimenin etimolojisinin karanlık olduğunu belirterek herhangi bir fikir ileri sürmüyor (Ögel 1971: 338).

Gerçekten de *Yaparlı* kelimesini *yap-* “örtmek” fiiliyle açıklamak için kaynakların buna benzer bir anlam vermesi gerekir. Hâlbuki Ebülğazi dışındaki kaynaklar kelimenin anlamını vermiyorlar. Ebülğazi de sadece kendi eserinde geçen Yasır biçiminden hareketle kelimenin anlamını *yas-* “dağıtıp yaymak” fiilinden çıkarmış görünüyor.

Avşar

Kelime Kâşgarlı'da *Afşar*; diğerlerinde *Avşar* biçiminde kaydedilmiştir. Reşideddin'de “işinde çevik ve avcılığa düşkün”, Yazıcıoğlu'nda “cüst ü çâlâk ve ava ve canavara ve kuşa haveslü”, Ebülğazi'de “işni yıldam (çabuk) işlegüçü” anlamları verilmiştir.

Togan'a göre kelime *avcı+er*'den gelmektedir (Togan 1982: 96).

Bahaeddin Ögel, “av” anlamından hareketle, Kâşgarlı'daki *aw-* fiilini *Avşar*'ın kökü olarak görmekte; *aw-*'dan türeyen *aw-t-ş-* fiilinin *-ar* ile “reciproque present durativ” yapıldığını kabul etmektedir (Ögel 1971: 339).

Bence de Ögel'in *aw-t-ş-ar* > *avşar* etimolojisi doğrudur. Ancak *aw-* fiilinde “avlamak” anlamı yoktur; *aw-* “toplaşmak, üşüşmek” demektir. İndeksteki

“avlamak” anlamı Besim Atalay’ca ilâve edilmiştir. Esasen bir kelimenin aynı anlamda hem isim hem fiil kökü olması Türkçede mümkün değildir. Buna rağmen ben kaynakların verdiği anlamın “toplaşmak, üşüşmek” anlamıyla da çok aykırı olduğunu düşünmüyorum.

Kızık

Kızık Kâşgarlı’da geçmeyen boylardandır. Diğer üç kaynakta *Kızık* biçiminde kaydedilmiştir. Anlamı Reşideddin’de “kuvvetli olup yasa ve savaşa aklı eren”, Yazıcıoğlu’nda “kuvvetli ve yasakda ciddu cehd edici”, Ebûlgazi’de “böke” (kahraman, savaşçı) olarak verilmiştir.

Togan *kızık* sözünün Özbekçede “artist” anlamında olduğunu belirterek “kabile isimleri esnaf teşkilâtı ile ilgili olduğundan” “sanatkâr” manasını uygun görmektedir (Togan 1982: 97).

Bahaeddin Ögel, kelimeyi *kıs-* fiiline bağlamaktadır. Ona göre Köktürk anıtlarında geçen “*tört bulunıg kısmış*”, (Göktürk kağanı) “dünyanın dört köşesindeki milletlerin hepsini kendi hakimiyeti ve töresi altına almış” demektir (Ögel 1971: 340). Oysa Ongin yazıtında geçen bu cümleyi Hüseyin Namık Orkun “dört tarafı kısmış” olarak manalandırmıştır (Orkun 1936: 128). Ongin ve Tonyukuk anıtlarında birkaç defa geçen *kıs-* fiili ya “kısmak” ya “kılmak” anlamındadır. Ergin tarafından kelime doğrudan doğruya *kıl-* okunmuştur. DLT’de *kıs-*, “kısaltmak, kıstırmak” demektir.

Bence *Kızık* kelimesi TT’de “kızmak, sinirlenmek; dişi hayvanın erkek istemesi” anlamlarına gelen *kız-* fiiliyle ilgilidir. Kırgızcada bu fiilin *-ı* ile pekiştirilmiş *kızı-* türevi de vardır ve “adamakıllı kızmak, hiddetlenmek, heyecana gelmek, ilgilenmek” demektir (Yudahin 1998). İşte *Kızık*, bu *kızı-* fiilinden *-k* ekiyle yapılmış isimdir. *Kızık* kelimesi Kırgızcada “zevkli, eğlenceli, eğlendirici” demektir. Yeni Uygurcada ise “zevkli, ilgi çekici, cazip” anlamlarına gelmektedir (Necip 1995). Bence “kızmak, hiddetlenmek” manalarından hareketle *kızık* sözünün ilk anlamı “kızmış, hiddetli” olmalıdır; bu anlam da kaynaklarda verilen “kuvvetli, kahraman” anlamlarına uyar.

Begdili

Kelime Kâşgarlı’da *Begtili*, Reşideddin ve Yazıcıoğlu’nda *Begdili*, Ebûlgazi’de *Bigdili* olarak geçer. Anlamı, Reşideddin’de “büyüklerin sözleri gibi aziz olur”, Yazıcıoğlu’nda “beğler sözü azizdür”, Ebûlgazi’de “sözi hürmetli” olarak verilmiştir.

B. Ögel’in de dediği gibi bu adın etimolojisi açıktır (Ögel 1971: 341). *Begdili* “beylerin dili, sözü” demektir ve bu anlam, kaynaklarda verilen anlamla uyusmaktadır.

Karkın

Bu da Kâşgarlı'da geçmeyen boylardandır. Diğer üç kaynakta *Karkın* olarak kaydedilmiştir. Anlamı, Reşideddin'de "aşı çok ve halkı doyurucu", Yazıcıoğlu'nda "ulu aş ve doyurucu", Ebûlgazi'de "aşlı" olarak verilmiştir.

B. Ögel bu adı "çok karanlık" bulmaktadır (Ögel 1971: 341). Bence *Karkın*, etimolojisi en açık boy adlarından biridir. *Kar-* fiili Kâşgarlı'da "bir şeyi bir şeyle karıştırmak; katmak, karmak" anlamındadır. Oğuzlar dışındaki Türklerce *kat-* fiiliyle birlikte kullanılmaktadır. "Bir şeyi bir şeyle karıştırmak, katmak" elbette "artırmak, çoğaltmak" demektir. *-kın* eki de bilinen bir ektir ve eklendiği fiilin bildirdiği hareketi çok ve devamlı yapanı ifade eder. O hâlde *karkın*, "çok ve devamlı karıştıran, katan, çoğaltan" demektir ki bu anlam, kaynakların verdiği anlam ile uyumaktadır. *Kar-* ve *kat-* fiilinin her ikisi de *ka-* fiiline dayanır. *Ka-* DLT'de "yığmak, sandığa koymak" demektir. Bu anlamın da "çoğaltmak" ile ilgili olduğu görülüyor.

Bayındır

Kelime Kâşgarlı'da *Bayındur*, Reşideddin'de *Bayandur*, Yazıcıoğlu'nda *Bayındur*, Ebûlgazi'de *Bayındır* biçiminde kaydedilmiştir. Anlamı, Reşideddin'de "her zaman bolluk içinde olan", Yazıcıoğlu'nda "hemîşe bay ve nimetli ol", Ebûlgazi'de "nimetli" olarak verilmiştir.

Zeki Velidi Togan bu kelimenin kökünün umumiyetle "zengin" anlamındaki *bay* olarak kabul edildiğini; Paul Pelliot'ya göre *Bayan*'dan *dur* ekiyle yapıldığını belirtir. Kıpçakçada *dur*'un çokluk eki olduğunu *bayan*'ın daha çok Moğollarda kullanıldığını da ilâve eder (Togan 1982: 98).

B. Ögel Kâşgarlı'daki *bayu-* "zenginleşmek" fiilinden hareket eder; bu fiilin, *bayın-* dönüşlü çatısına *-dur* ekinin gelerek *Bayındır* kelimesinin oluştuğunu düşünür; fakat *-dur* ekinin açıklanmasının zor olduğunu ifade eder (Ögel 1971: 342).

Bence de kelimenin kökü *bay*'dır. Ancak ben *bayu-* ve *bayın-* fiillerini düşünmüyorum. *Bayan* sözü tıpkı *bayat* gibi *bay*'dan türemiştir; *bayat* çokluk, *bayan* teklik biçimdir. *Bayan*, Avar hanının adında ve daha çok Moğolcada görülmekle birlikte Türkçede türemiş olması da çok tabiidir. Türkçede *er-eren*, *kız-kızan*, *ogul-ogulan (oglan)* örnekleri bulunduğu göre *bay*'dan *bayan* kelimesinin türemiş olması da yadırganamaz. *Bayan* da *bay* gibi "zengin" demektir. Buna göre *+dur* ekini fiile değil isme gelen bir ek olarak düşünmek gerekir. Ögel, *bagatur* kelimesiyle Moğolcadaki *Yesüder*, *Negüder*, *Temüder* kişi adlarında ve *Mongoldur* kabile adında aynı ekin bulunduğunu; fakat Moğolcada ekin isimlere geldiğini belirtir (Ögel 1971: 342, 351). Aslında Türkçede de isimlere gelen *+DXr* eki vardır. DLT'de *bük* "köşe, bucak", *büktir* "dağlardaki çukur ve sert yerler; dağların inişli çıkışlı yerleri" demektir. Yine DLT'de *bala* "kuş

ve hayvan yavrusu”, daha sonraki metinlerde “çocuk” demektir. DLT’de “üvey oğul, üvey kız” manasına gelen *baldır ogul*, *baldır kız* tamlamalarındaki *baldır* kelimesi bence *bala+dır*’dan gelmektedir. *Büktir* ve *baldır* (<*bala+dır*) örnekleri benzerlik ifade eden bir +*DXr* ekinin Ana Türkçede mevcut olduğunu gösteriyor. *Baga+tur* örneğini de bunlara katabiliriz. Öyle anlaşılıyor ki ek Türkçe ile Moğolcanın ortak eklerinden biridir. Buna göre *bayandur* “zengin, zengince” demektir ve bu anlam kaynakların verdiği anlamla uyumaktadır.

Beçenek

Kelime Kâşgarlı’da *Beçenek*, Reşideddin’de *Becene*, Yazıcıoğlu’nda *Biçene*, Ebülğazi’de *Beçene* olarak kaydedilmiştir. Reşideddin’deki yazılışın *Beçene* okunması da mümkündür. Anlamı, Reşideddin’de “iyi gayret eden”, Yazıcıoğlu’nda “eyü dürüşici (gayret edici)”, Ebülğazi’de “kılguç, sa’y kılguç (gayret eden)” olarak verilmiştir.

Zeki Velidi Togan, Afrasiyab’ın babası *Beşenk* ile *Beçenek* arasında ilgi kurar (Togan 1982: 98).

Birçok araştırmacı Karadeniz’in kuzeyindeki Peçenek’lerden bir grubun Oğuzlara katıldığını ve 24 boydan biri olan Beçenek boyunu oluşturduğunu düşünür. On Ok (Batı Köktürk) kabilelerinden *Pai-sa-kan* ile *Peçenek* arasındaki ilişki dolayısıyla ben aksini düşünmekteyim. Bence *Pai-sa-kan*’lar (Peçenekler) kalabalık bir On Ok (Oğuz) boyu idi; Kıpçakların Kimeklerden ayrılıp müstakil bir boy olması gibi Peçeneklerin bir kısmı da bir dönemde On Oklardan yani Oğuzlardan ayrılarak müstakil bir boy olmuştur.

Genellikle *Beçenek* ile *bacanak* arasında ilgi kurulmuştur (Golden 2002: 219). Ancak *Beçenek* için kaynakların verdiği “gayret eden” anlamıyla bir hırsımlık ismi olan *bacanak* arasında semantik bir bağlantı kurmak imkânsızdır ve Golden’in dediği gibi “böyle bir türeme hiçbir şekilde kesin değildir.”

Ancak metatetik bir şekil kaynakların verdiği anlamla ilgili olabilir. Tarama Sözlüğü’nde *çapınmak* “hızlı hareket etmek, atılmak, saldırmak, sür’atle koşmak” anlamındadır. Bu fiilden çok bilinen *-ak* ekiyle **çapınak* “hızlı hareket eden, süratle koşan” ismi yapılabilir ve göçüşme sonucu kelime *paçınak* hâline dönüşebilir. Nitekim “güçlük, çapraşıklık” anlamındaki *çaparızlık* sözünün Tarama Sözlüğünde *paçarızlık* biçimi de vardır.

Çavuldur

Kelime Kâşgarlı’da *Çuvaldar*, Reşideddin’de *Çavuldur*, Yazıcıoğlu’nda *Çavındır*, Ebülğazi’de *Çavuldur~Çavdır* biçimlerinde kaydedilmiştir. Anlamı, Reşideddin’de “herkese işinde yardım eden, savaşan, durmayan”, Yazıcıoğlu’nda “namuslu ve irak çavlu”, Ebülğazi’de “nâmûslı” olarak verilmiştir. Reşideddin’deki anlam, Faruk Sümer’ce “şerefli, ünü yaygın” olarak nakledilmiştir.

Bahaeddin Ögel haklı olarak kelimeyi, Kâşgarlı'da “şöhret, şan; ses” anlamına gelen *çaw* köküne bağlar. Ancak Ögel'in *Bayındır*'da yaptığı gibi *çaw+ı-*, *çaw+ı-n-*, *çaw+ı-l-* gibi fiil türevleri tasarlaması ve kelimeyi fiil gövdesine bağlaması (Ögel 1971: 342-344) bence doğru değildir. *Çaw* sözünden Türkçede *+l* ile de *+n* ile de isim türetilmesi mümkündür. Bilindiği gibi Türkçede *r* ile biten yansıma sözler *l* ile pekiştirilir: *gür-gürül*, *şar-şarıl*, *mur-murıl*. “Ses” anlamına gelen *çaw* da bir yansıma köke benzemektedir. Ayrıca *kız-kızıl*, *yaş-yaşıl* (>*yeşil*), *bögür-bögrül* (Kâşgarlı'da “böğrü ak olan hayvan”) örneklerinde görüldüğü gibi yansıma olmayan köklerden de *+l* ile isim yapılabilir. Kelimenin *Çavındır* biçimini düşünsek de durum değişmez. Türkçede, *uz-uzun*, *tüz-tüzün* (Eski Uygurcada “asil”, DLT'de “yumuşak huylu”), *bod-bodun* örneklerinde olduğu gibi *+n* ile de isimden isim yapılabilir; dolayısıyla *çavin ismi de mümkündür. *+dır/+dur* eki ise daha önce *Bayındır*'da bahsettiğim ekle aynıdır. Ögel'in Şeyh Süleyman Efendi'den naklettiği Çağataycadaki *çavdur* “namus sahibi, şanlı” sözü de (Ögel 1971: 343) önemlidir. Burada *çavdur*'un “namuslu, şanlı” anlamında doğrudan doğruya bir cins isim olarak kullanıldığını görüyoruz. Doğrudan *çav* sözüne gelmiş olsa da, *çavuldur*'dan kısaltmış olsa da *+dur* eki bu örnekte belli bir işlevle net olarak görülmektedir.

Çepni

Kelime dört kaynaktan da *Çepni* biçiminde kaydedilmiştir. Anlamı, Reşideddin'de “yağı olan her yerde durmayıp savaşan”, Yazıcıoğlu'nda “kande ki yağı görür, derhal savaşır ve çapar”, Ebülğazi'de “bahâdır” olarak verilmiştir.

Ben “Türk Dili Tarihi” adlı eserimde On Ok boylarından *Şu-ni-şe* ile *Çepni* arasında ilgi kurmuştum (Ercilasun 1996: 91). Faruk Sümer ve Hüseyin Salman Oğuzları, On Okların devamı olarak düşünüyorlar. Ben de öyle düşünüyorum. O hâlde 24 Oğuz boyunun kaynaklarını ilk önce On Ok boyları arasında aramamız son derece normaldir.

Çepni için kaynaklarda verilen anlama en uygun kök *çap-*'tir. *Çap-*, Kâşgarlı'da “yüzmek, vurmak”, Tarama Sözlüğü'nde “yağma, çapul etmek, saldırmak, atılmak, vurmak, hücum etmek” demektir. *Çapul* sözü de *çap-*'tan gelir. *Çap-*'tan *-n-* ile dönüşlü çatı kurulması ve oradan da *-ı* ile isim yapılması Türkçede mümkündür. *Kön-* “düzelmek, doğrulmak” fiilinden *köni* “düz, doğru”, *yaz-* “yaymak” fiilinden *yazı* “ova” *-I* ile fiillerden yapılmış isimlerdir. Dolayısıyla *çapın-*'dan *çapını* (>*çapını*) da yapılabilir. *ç* etkisi ile incelve ise (*biç->biç-*) Türkçede olağandır.

Salur

Kelime Kâşgarlı'da *Salgur*, diğerlerinde *Salur* biçimindedir. Anlamı, Reşideddin'de “vardığı yerde kılıç çalıp çomakla harbeden”, Yazıcıoğlu'nda “kande ki irişesin kılıç ve çomakun revân olsun”, Ebülğazi'de “kılıçlı” olarak verilmiştir.

Zeki Velidi Togan *Salgur*'un, Köke-nor taraflarında yaşayan *Sarıgur* kabilesinin adından geldiğini düşünüyor (Togan 1982: 98). Ben On Ok - Oğuz devamlılığı fikrinden hareketle Türgiş oymaklarından *Sou-ko* ile *Sal-gur*'un aynı olabileceğini ileri sürmüştüm (Ercilasun 2006: 91).

Paul Pelliot ve Bahaeddin Ögel'in kelimeyi *sal-* köküne bağlamaları (Ögel 1971: 345) yerindedir. *Sal-* fiilinin "koymak" anlamı yanında Ögel'in dediği gibi "saldırmak" anlamı da vardır. Esasen Tarama Sözlüğü'nde, Atai'den alınan "*salar gergedan gibi gördüğüne*" tanığıyla bu anlam kaydedilmiştir. Kâşgarlı'da verilen "atmak" anlamı da "saldırmak" anlamından uzak değildir. *-gur* eki *Yazgur* dolayısıyla daha önce bahsetmiş olduğum mübalâğa ekidir; yani *salgur* "çok ve devamlı saldıran" demektir ki bu anlam kaynakların verdiği anlamla tamamen uyusmaktadır.

Eymür

Kelime dört kaynakta da *Eymür* biçimindedir. Ebülğazi'de *Eymürü*, *Aymir* biçimleri de vardır. Anlamı, Reşideddin'de "askeri çok ve zengin", Yazıcıoğlu'nda "hadsüz eyü bay ol", Ebülğazi'de "bayların bayı" olarak verilmiştir.

Zeki Velidi Togan bu boyun adını Sakalar dönemindeki *Yamar* kabilesiyle ilgili görmüş ve *Yamar*'ı da *yam+er* "postacı" olarak açıklamıştır. Ona göre Azerbaycan Türkleri arasındaki *Ayrum* topluluğu da bu boyla ilgilidir (Togan 1982: 98).

Bahaeddin Ögel, Marquart'ın, Kıpçak boyu *İmak-Yimak* ile *Eymür* arasında ilgi kurduğunu; Pelliot'nun da *em->am-* fiilinden *-ır* ile geniş zaman yapıp **Em-ir* sözünü türettiğini naklettikten sonra kendi görüşü olarak *Eymür* sözünde *yağmur*'daki *-mur* ekinin bulunduğunu ifade eder; fakat kelimenin kökü konusunda bir sonuca varamadığını belirtir (Ögel 1971: 346-347).

Bence bu kelimenin kökünde *ed* kelimesi vardır. Besim Atralay'ın kelimeyi hem *ad* hem *ed* şeklinde okuması doğru değildir; kelime *ed* okunmalıdır; çünkü "iyi" anlamındaki *edgü* bu kökten türemiştir.

Ed, DLT'de "ipekli kumaş ve benzeri gibi dokuma cinsinden sanat eseri olan her şey; iyilik ve uğur belgisi" anlamlarına gelen bir kelimedir. *Ed+gü* "iyi", *ed+iz* "yüksek", *ed+le-* "ülkü yapmak, değer vermek", *ed+lig* "faydalı" kelimeleri de bence *ed* köküne dayanır. Bu kelimelerin anlamları, *Eymür* için kaynakların verdiği "zengin, iyi" anlamlarına uyar. Ancak sorun, *ed*'in fiil değil isim kökü olmasıdır. Bilindiği gibi *-mur* fiilden isim yapar. Bence bunun basit bir çözümü vardır. *Tok+ı-*, *bay+u-* örneklerinde görüldüğü gibi *ed*'den de **ed+i-* ~ **ed+ü-* şeklinde bir fiil yapılması Türkçede mümkündür. Böylece **edimür* kelimesi rahatça türeyebilir ve bu farazi türeve kaynakların verdiği "iyi, zengin" anlamını rahatça verebiliriz. *i*'nin düşmesi ve *d*'nin Oğuzcada *y*'ye

dönmesi ise Türkçede bilinen ses olaylarıdır. Sonuç olarak *Eymür* boy adının ilk biçimi *edimür*'dür ve *edimür*>*edimür*>*eymür* gelişmesiyle *Eymür* olmuştur. Kâşgarlı'nın *d-y* değişmesi konusunda Oğuzlar için hemen her zaman *y*'li şekilleri verdiğini; bir Oğuz boyu olan *Eymür*'de de aynı tutumu göstereceğini hatırlamamızda fayda vardır. Daha doğrusu Kâşgarlı'nın Oğuzca için *y*'li şekilleri vermesi, daha 11. asırda Oğuz ağzında *d>y* değişiminin gerçekleştiğini gösterir.

Faruk Sümer *Eymür~Eymir~İmir* adlarının Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan'daki yayılımını belgelere dayanarak gösterir (Sümer 1992: 254-256). Bence *Ayrum* da *Eymür*'ün metatetik bir biçimi olabilir ve Azerbaycan Türklerindeki *Ayrum*lar da *Eymür*lerden gelebilir.

Alayundlu

Kelime Kâşgarlı'da *Ulayundlug*, Reşideddin'de *Alayutlu*, Yazıcıoğlu'nda *Alayundlu*, Ebülğazi'de *Ala Yuntlu* biçimindedir. Anlamı, Reşideddin'de "hayvanları (atları) daima iyi ve çok olan", Yazıcıoğlu'nda "kısrakları ala ve eyü atlu", Ebülğazi'de "ala atlı" olarak verilmiştir.

Zeki Velidi Togan, VIII. yüzyıl başlarında Tibetçe yazılan Uygur elçisi raporunda bu boyun zikredildiğini kaydeder (Togan 1982: 99).

Bu boy adının etimolojisi açıktır. Zaten Kâşgarlı'da *ala at* "alaca renkli, ala kır at" olarak geçer. *Yund* sözü de Kâşgarlı'da "at, atlar, at sürüsü" anlamlarında mevcuttur.

Üregir

Kelime Kâşgarlı'da *Üregir~Yüregir*, Reşideddin'de *Ürügür*, Yazıcıoğlu'nda *Üregir*, Ebülğazi'de *Üregir~Avagir* biçimlerindedir. Anlamı, Reşideddin'de "iş daima yüksekte olan", Yazıcıoğlu'nda "hemîşe eylük ve ihsân edici", Ebülğazi'de "yaxşı iş kılguçı" olarak verilmiştir.

"Türk Dili Tarihi" kitabımda *Üregir* ile On Ok boylarında *Hu-lu-u* arasında ilgi kurmuştum (Ercilasun 2006: 91).

Bahaeddin Ögel *Üregir~Yüregir* kelimesinin *yürü-* veya *yügür-* "koşmak" fiilinden *-gür* ekiyle yapıldığını düşünüyor (Ögel 1971: 348-349).

Ben, Reşideddin'in verdiği "iş daima yüksekte olan" anlamından hareketle kelimenin kökünün, "yükselmek" anlamındaki *ör-* fiili olduğunu düşünüyorum. *Tık*'tan *tika-*, *sor*'dan *sora-* fiilleri yapıldığı gibi *ör-*'den de **öre-* fiili yapılmış olabilir ve *Yazgır* boy adında bahsettiğimiz *-gXr* ekiyle *öregir* kelimesi türemiş olabilir. Esasen Kâşgarlı'daki *Üregir*'i *Öregir* okumak da mümkündür. *ö>ü* değişmesi de Türkçede her zaman görülebilen bir değişikliktir.

İgdir

Kelime, Reşideddin'de *Yigdir*, diğerlerinde *İgdir* biçimindedir. Reşideddin'de "iyi ve büyük", Yazıcıoğlu'nda "eylük ve ululuk ve bahâdurluk", Ebülğazi'de "ulug" anlamları verilmiştir.

Bahaeddin Ögel, P. Pelliot, Gy. Németh ve Houtsma'nın fikirlerini kısaca nakletmiştir. Buna göre kelimenin etimolojisini Pelliot *igid-* “yetiştirmek” fiilinden geniş zaman ekiyle *igid-er*, Németh eski bir unvan kabul ettiği *ig'*den *+dir* ekiyle *ig+dir*; Houtsma ise *yeg+dir* olarak yapmışlar. Ögel ise *-dir*'in ancak fiillere gelebileceğini düşünerek *yeg* “daha iyi” kökünden **yeg+e-* ve **yeg+e-d-* fiilleri tasarlamış ve oradan geniş zaman ekiyle *yeg+e-d-ir* “iyileştirir, yükseltir” şeklinde bir etimoloji ileri sürmüştür (Ögel 1971: 350-351).

İsimden isim yapan bir *+DXr* ekinin hem Türkçede, hem Moğolcada mevcut olduğunu Bayındır boyunu açıklarken göstermişim. Bence burada da aynı ek vardır ve bu ek *yeg* ismine gelmiştir. *Yeg* DLT'de “yeğ, üst, üstün, daha iyi, iyi, hayırlı” anlamlarında, Tarama Sözlüğü'nde “daha iyi, üstün, efdal; kuvvetli” anlamlarındadır; Eski Oğuz Türkçesinde çoğunlukla *yig* şeklinde yazılmaktadır. *Yeg*'in bu anlamları, *İgdir* için verilen anlamlara uymaktadır.

Bahaeddin Ögel'in dediği gibi *yigit* sözünün de *İgdir~Yigdir*'le ilgili olabileceğini unutmamalıdır. Daha doğrusu *yigit* de *yig~yeg* kelimesinden türemiş olmalıdır.

Bügdüz

Kelime dört kaynaktan da *Bügdüz* biçimindedir. Ebülğazi'de *Bügdiz* biçimi de vardır. İlk hece *bög*, *bök*, *bük* şeklinde de okunabilir. Anlamı, Reşideddin'de “herkese karşı alçak gönüllü ve hizmet eden”, Yazıcıoğlu'nda “dükeline (herkese) tevâzu ve kulluk ve hizmet ider”, Ebülğazi'de “xizmetkâr” olarak verilmiştir.

Bahaeddin Ögel, Németh'in *Bügdüz*'ü *Böke-dür* ile mukayese ettiğini naklediyor. Ögel'in kendisi ise *Bügdüz*'ü, Uygur çağında “sihirbaz, hikmet sahibi kimse”, Kâşgarlı çağında “akıllı, becerikli” anlamlarına gelen *büğü* sözüne bağlıyor. Ona göre *+düz* de *kündüz*, *munduz* kelimelerinde görülen isimden isim yapma ekidir. İkinci bir ihtimal olarak da “pehlivan” anlamındaki *büke*'den *büke+düz* isminin türetilebileceğini düşünüyor (Ögel 1971: 352-353).

Ögel'in ileri sürdüğü ihtimaller, morfolojik bakımdan sağlamdır; ancak semantik bir uyumsuzluk söz konusudur; çünkü kaynaklar *Bügdüz*'ün manasını “mütevazi, alçakgönüllü, hizmet eden” olarak vermektedirler.

Bence *Bügdüz*'ün etimolojisi DLT'de “yere kapanmak, gizlenerek alçalmak” anlamında geçen *bük-* fiiline dayanılarak yapılabilir. Atalay kelimeyi tercümede *bük-* olarak verdiği hâlde, dizinde yanlış olarak *bök-* şeklinde vermektedir. *Bük-* fiilinin türevleri aynı anlamlarda Tarama Sözlüğü'nde de vardır: *büküş-* “yere kapanmak”, *büküt-* “eğilmek”. Aslında bu fiil “eğmek, kıvrırmak” anlamında bildiğimiz *bük-*'ten başkası değildir. Bence *bük-* fiili *büz-* ve *bur-* ile birlikte düşünülmelidir. O takdirde her üç fiilin farazî kökü **bu-* ~ **bü-* olmaktadır. Bu farazî kökten *-k* ile isim türetilir: *bük*. Nitekim böyle bir isim DLT'de “köşe, bucak” ve “tomurcuk” anlamlarında mevcuttur ve bu anlamlar *bük-* fi-

liyle doğrudan bağlantılıdır. *Bük*, Anadolu ağızlarında da “nehir kıvrımı” anlamında kullanılmaktadır. İşte *Bügdüz*, “kıvrım, köşe, eğim” anlamlarına gelebilen bu *bük* isminden +*düz* ekiyle türemiştir. Belki de Eski dönemlerde kelimeyi *Bükdüz* okumak daha doğrudur. Anadolu’da sonradan kelime *Bügdüz*~*Büğdüz* hâline gelmiştir. Faruk Sümer Türkiye’de bugün *Bügdüz* adlı üç yer adı bulunduğunu haber vermektedir (Sümer 1992: 261).

Yıva

Kelime Kâşgarlı’da *Iwa*~*Yıwa*, Reşideddin’de *Yıva*, Yazıcıoğlu’nda *Yıva*, Ebülğazi’de *Ava* biçimindedir. Anlamı, Reşideddin’de “atları yüksek ve aynı zamanda hünerli olan”, Yazıcıoğlu’nda “mertebesi dükelden (herkesten) üstün olan”, Ebülğazi’de “mertebesi bülend” olarak verilmiştir.

Bahaeddin Ögel kelimeyi eski Uygurcada geçen *yıv-* “övmek” fiilinden –*a* ekiyle yapılmış bir isim kabul ediyor (Ögel 1971: 353-354) ki bu bence de doğrudur. “Övülmüş” anlamı, kaynakların *Yıva* için verdiği “mertebesi yüksek” anlamıyla uyuşmaktadır.

Kınık

Kelime dört kaynakta da *Kınık* olarak geçmektedir. Anlamı, Reşideddin’de “bulduğu her yerde aziz olan”, Yazıcıoğlu’nda “dükelden (herkesten) her yerde bunlar aziz ola”, Ebülğazi’de “azîz” olarak verilmiştir.

Zeki Velidi Togan, silâh kınına “*kınık*” denildiğini belirtmekle yetinmiştir (Togan 1982: 99).

Bahaeddin Ögel, Radloff’tan Altay Türklerinde (Şor, Sagay, Küerik) kullanıldığını tespit ettiği *kın-* “istemek, bir şeyi şiddetle arzu etmek ve tutulmak” fiilini *Kınık* boy adının kökü olarak düşünmektedir. Yine Altay Türklerinde (Altay, Teleüt, Lebed, Sagay, Koybal) *kınık* sözünün de bulunduğunu ve “zahmete katlanan, çalışkan, fedakâr kimse” anlamına geldiğini belirtir. Ona göre kaynakların verdiği “aziz” sözünün manası geniş olup yukarıdaki anlamları da kapsar (Ögel 1971: 354). Ögel, Eski Türkçede de “istekle işe koyulmak” anlamında *kınış-* kelimesinin bulunduğunu ilâve eder. Ögel’in bu son verisiyle ilgili dip notu kitaba girmemiştir; “istekle işe koyulmak” anlamındaki *kınış-* fiili DLT’den alınmıştır. Altay ağızlarındaki *kın-* fiilinin, DLT’deki *kınış-*’in kökü olduğu anlaşılıyor. “İstemek, arzu etmek” anlamındaki *kın-* fiilinin çeşitli türevleri Tarama Sözlüğü ile Kırgızcada da vardır. TS: *kındır-* “tahrik, teşvik, tergip etmek”, *kındırış-* “birbirini teşvik etmek”, *kındirt-* “tahrik, teşvik ettirmek”, *kınık-* “iş-tahlanmak”, *kınış-* “naz, eda, işve, kırıtış”. Yudahin: *kınık* “âdet, alışkanlık”, *kınık al-* “dadanmak, heves etmek”, *kınık-* “heves etmek, dadanmak, alışmak”, *kınıu* “âdet, alışkanlık.”

Yukarıdaki türevlere bakarak ben de *kın-* fiilinden Eski Türkçede **kın-uk* isminin yapıldığını ve bunun “istenmiş, arzu ve heves edilmiş” anlamını taşıdı-

ğını düşünüyorum. “İstenmiş, arzu edilmiş” bir şeyin veya bir kimsenin aziz, iz-
zetli sayılacağı da süphesizdir.

Büyük bir kısmı tarihin derinliklerine uzanan, en erken okunuş biçimleri-
nin 11. asrın ikinci yarısında görüldüğü ve en erken manalarının ancak 14. yüz-
yıl başlarında verildiği bu özel adların etimolojileri üzerinde belki de daha çok
durulacaktır. Her yeni araştırma ve yorumun, konunun aydınlatılmasına katkı
yapacağı muhakkaktır. Söz gelişi Bahaeddin Ögel’in araştırması olmasaydı ben
bu konuyu işlemeye belki de cesaret edemezdim. Onun binası üzerine bazı taş-
lar koyduğumu sanıyor ve kendisini rahmetle anıyorum.

Kaynaklar

- ATALAY, Besim (1941-1943), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I-III, Divanü Lûgat-it-Türk
Dizini “Endeks”* (DLT), Ankara.
- COŞKUN, Volkan (2000), *Özbek Türkçesi Grameri*, Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican vd. (1991), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Ankara.
- _____ (2006), *Türk Dili Tarihi*, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1970), *Orhun Âbideleri*, İstanbul.
- _____ (1994), *Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile*, Ankara.
- GOLDEN, Peter (2002), *Türk Halkları Tarihine Giriş* (Çev.: Osman Karatay), Ankara.
- KARA, Mehmet (2000), *Türkmençe*, Ankara.
- NECİP, Emir Necipoviç (1995), *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (Çev.: İklil Kurban), Ankara.
- ORKUN, Hüseyin Namık (1936), *Eski Türk Yazıtları I*, İstanbul.
- ÖGEL, Bahaeddin (1971), *Türk Mitolojisi, I. Cilt*, Ankara.
- ÖLMEZ, Zuhâl Kargı (1996), *Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, Ankara.
- SALMAN, Hüseyin (1998), *Türgişler*, Ankara.
- SÜMER, Faruk (1992), *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri – Boy Teşkilatı – Destanları*,
İstanbul. *Tarama Sözlüğü I-VI* (1963-1972), Ankara.
- TOGAN, A. Zeki Velidi (1982), *Oğuz Destanı – Resideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve
Tahlili*, İstanbul.
- YUDAHİN, K. K. (1998), *Kırgız Sözlüğü I-II* (Türkçeye çeviren: Abdullah Taymas),
Ankara.